

Razčlemba idej v trilogiji Matrica

Znanstvenofantastični akciji Matrica (The Matrix, Warner Bros, 1999) in Matrica Reloaded (The Matrix Reloaded, Warner Bros, 2003) sta s svetovno premiero 5. novembra 2003 dobili še zadnji, tretji del, Matrico Revolucija (The Matrix Revolutions, Warner Bros, 2003). Trilogija, ki je v blagajne prinesla že več kot milijardo in pol dolarjev, je kljub precejšnji komercialni usmerjenosti, očitni še zlasti v drugem in tretjem delu, prodrła tudi idejno, kar potrjujejo številne razprave in filozofski eseji. Slednje molččnost režiserjev in scenaristov, bratov Andyja in Larryja Wachowskega, ki trdita, da trilogija govori sama zase, le še spodbuja.

Matrica se tako pridružuje veleuspešnicam iz znanstvenofantastične filmske zvrsti, kot sta Vojna zvezd in Terminator. V mnogih filmih te zvrsti se pojavi domneva, da bo takoj po izumu umetne inteligence le-ta takoj začela neusmiljeno obračunavati s človeštvom. Matrica pri tem izstopa, saj stroji niso pobili vseh ljudi, ampak so jih večino paradoksalno spremenili v stroje zase, njihove ume pa zaprli v neresničen svet, matrico.

V Matrici naletimo na zelo raznolike sestavine; nastopajo vse glavne rase, v njeni idejni zgradbi se kažejo elementi vseh velikih svetovnih religij, srečamo tudi različne jezike, od programskega (Java) do francoskega (Mevringovo preklinjanje v francoščini) itd. Te raznotere sestavine pa so na filmskih platnih Hollywooda že preizkušena formula za pridobivanje čim širšega kroga gledalcev, hkrati pa tudi odraz čedalje bolj globalizirajočega se sveta. Matrica je tako sicer nedvomno odlična zlepljenka, na svoj način zelo izvirna, pa vendar je njeno idejno jedro sestavljeno

iz nezdružljivih sestavin, kar se pokaže ob podrobnejši razčlembi. Poglejmo.

Matrica

Osrednji lik trilogije je na videz povprečen računalniški programer Thomas Anderson iz iluzijskega sveta matrice, ki se v prostem času prelevi v hekerja Nea. V stik z njim stopita hekerka Trinity in Morpheus, poveljnik vojne ladje Nebuchadnezzar, ki prihajata iz resničnega sveta. Stavka »Zbudi se, Neo!« in »Matrice te ima v oblasti.« mu ne dasta miru, naposled v želji po spoznanju iz rok Morfeja izbere rdečo kapsulo, ki predstavlja odločitev za resnični svet in pobeg ujetosti iz represivnega sistema matrice.

Prvi del trilogije zaznamuje ena izmed osnovnih filozofskih ugotovitev, to je varljivost čutov, in iz nje izhajajoč absoluten dvom nad pravilnostjo spoznanja sveta. Izkaže se namreč, da je resničnost bistveno drugačna od videza: čas je v resnici 200 let naprej, zemlja je le še zatemnjena puščava, ljudje so po stoletni vojni z od njih ustvarjeno umetno inteligenco večinoma zaslužnjeni, služeč le še kot žive baterije strojem, medtem ko je njihov um zaslužnjen v matrici. Poskus človekove samoodrešitve in postavitve raja na zemlji se je sprevrgel v popoln polom: stroji so svoje stvaritelje preoblikovali v stroje zase.

Prisotni so številni judovsko-krščanski elementi: Morpheus trdno verjame, da je Neo »Tisti« (The One, Neo je anagram), neke vrste mesija, ki ga napoveduje prerokba. Kot tak bi imel moč spreminjati matrico, s čimer bi bil močnejši od agentov in bi lahko odrešil vse človeštvo sužnosti sveta iluzij. Trinity, Morpheus in Neo v filmu tvorijo nekakšno

človeško »sveto trojico«. Morpheus je duhovni oče in učitelj Neu (brez njegovih naukov ne bi postal Tisti), Trinity pa nastopa kot Neova navdihovalka in razsvetljevalka, vanjo je tudi zaljubljen. Nadalje se je poslednji ostanek »svobodnega« človeštva utrdil v podzemnem mestu Zion (ime tempeljskega griča Siona je sopomenka za nebeški Jeruzalem) in z vdori v matrico skuša osvoboditi soljudi. Prisoten je tudi odrešenikov izdajalec, Cypher, ki v zameno za vrnitev v zanj prijetnejši svet prividne matrice izda posadko Nebuchadnezzarja (ladja je poimenovana po babilonskem kralju, ki so ga morale težko razložljive sanje; njegovo ime asociira tudi babilonsko sužnost). Premagan s strani agentov, Neo vstane od mrtvih in dobi čudežno moč spreminjati matrico, s katero kot Tisti naposled porazi varuhe sistema. Od mrtvih v drugem delu obudi tudi Trojico. Njegova obleka (dolga, črna plašč) spominja na duhovniški talar. Proti koncu filma se izkaže, da je bila prva različica matrice zasnovana kot raj za ljudi, a so jo ti zavrnilo (kot v biblijski prisposodbi o raju).

Ameriška profesorja religije, Frances Flannery-Dailey in Rachel Wagner,¹ pa opozarjata na filmske sestavine, izvirajoče iz izročila krščanskega gnosticizma in budizma. (Celo običajno molčeča brata Wachowski sta naredila izjemo in priznala vpliv budističnih idej pri produkciji.) Obe izročili se strinjata, da se da problem nevednosti rešiti s posameznikovo odvrnitvijo od tvarnosti. Pri obeh izročilih se pojavlja tudi razsvetljevalec, odrešenik, ki prostovoljno vstopi v svet, da bi osvobodil ujetnike iluzij. Neo ni le tipični judovsko-krščanski mesija, temveč je tudi Buda – prebujeni (Trinityjino sporočilo Neu: »Zbudi se!«). Neovo prvotno ime Thomas Anderson pravzaprav pomeni Tomaž Sin-človekov (gr. anēr – moški, človek; an. son – sin), ki je bil po apokrifnem gnostičnem Tomaževem evangelijski dvomeči Jezusov dvojček, sprva kot

Neo ne zavedajoč se svojega odrešilnega poslanstva. Varuhi sistema, agenti, so sorodni gnostičnim arhontom, ki jih je poslal ljubosumni, iz raja (plerome) izgnani stvarnik sveta Yaldabaoth, da bi preprečili ljudem spoznavni dvig od snovnosti v polnost. Neo je kot človek s svojim umom (božansko iskro) sposoben celo globlje spoznati svet in prelomiti njegova pravila kot pa sam poglavar arhontov (agent Smith). Življenje na ladji Nebuchadnezzar je prežeto z budističnimi elementi, kot so ponošena oblačila, ne preveč udobne celice, pusta hrana, ki pa vsebuje vse, kar telo potrebuje, in kung-fu (očitno je prikazana Budova srednja pot med skrajnim asketstvom in užitarstvom). Tudi Morpheus nastopa kot Neov vodnik, neke vrste guru, hoteč osvoboditi njegov um in mu pokazati vrata, skozi katera bo moral sam. Neo vsaj dvakrat doživi ponovno rojstvo: ob osvoboditvi iz matrice in ob prebujenju od mrtvih med bojem z agenti.

Navzoči so tudi grški elementi. Imena Neo (gr. nov), Morfej (grški bog spanja), Prekovalka (izvirno The Oracle – poimenovana po starogrškem preročišču (oraklju) v Delfih), ime ladje Logos (gr. razum, razlog) itd. Tudi sam sanjski svet matrice in zavedeni ljudje močno spominjajo na Platonovo prisposodbo o votlini. Ravno tako se uresniči Platonova napoved o zavrnitvi razsvetljevalca; marsikdo iz Siona v Nea ne verjame, nekateri rešeni (npr. Cypher) si želijo vrnitve v blaženo nevednost privida (tudi Kristus je doživel podobno sprejem).

Zanimivi so tudi poskusi povezav trilogije s programskimi jeziki. Po mnenju Williama Wagersa² bi bila lahko matrica (ne film, temveč navidezna resničnost) napisana v Javi. Ta programski jezik je namreč namenjen predvsem medmrežnemu programiranju, odlikuje ga njegova prilagodljivost, saj ni neposredno vezan na določen operacijski sistem ali strojno opremo. Programski jezik sam je

objektno usmerjen, to pomeni, da je vsaka Javina aplikacija razdeljena v objekte (enote), od katerih ima vsak svoje posebnosti (kot ljudje oziroma čuteči programi v matrici). Tudi samo poimenovanje navideznega sveta – matrico (lat. matrix prvotno pomeni maternica) Wagers enači z Javinim containerjem. Toda Javine aplikacije tečejo v t. i. sandboxu, kar jim preprečuje povzročanje škode gostujočemu računalniku, medtem ko ljudje, katerih um je ujet v matrici, tudi v resničnem svetu trpijo določene posledice dogajanja v navideznem (npr. poškodbe, smrt).

Pojavi se še vprašanje zanesljivosti uma, ki je ujet v matrico. Pa vendar je tudi ta iluzionaren svet na nek način pravi svet kljub determinizmu in skoraj neomejeni manipulaciji čutečih programov, kot so agenti. Možnost Neove izbire potrjuje, da svobodna izbira, čeprav še tako omejena, vendarle ostaja tudi v svetu matrice, prav tako smrt znotraj nje pomeni smrt v resničnem svetu. Če je resnično tisto, kar naš um dojema kot resničnost, potem je tudi matrica za zaslepljene ljudi resnični svet s polno moralno odgovornostjo ne samo do pravih soljudi, temveč tudi do čutečih programov, ki so ravno tako osebnosti, enakovredne človeku.³

Po mnenju ameriškega filozofa Michaela McKenna⁴ usoda v trilogiji ni prikazana kot usojenost (fatalizem), to se pravi v smislu »ne glede na to, kaj storim, se bo usojeno zgodilo«, pač pa kot determiniranost človekove duševnosti. To potrdi Prerokovalka (The Oracle), ko prispe k njej Neo, vprašujoč se, ali je res Tisti, in se mu kot odlična poznavalka človeške duše in sostvariteljica matrice (to se izkaže šele v zadnjem delu) zlaže, da ni, kajti edino tako bo lahko postal Tisti. (Pove mu, »kar je moral slišati«.)

Matrica Reloaded

Neo je s koncem prvega dela postal Tisti, ki je na videz premagal agenta Smitha. Toda

slednji je postal s tem še močnejši, kajti Neo ga je pravzaprav odrešil vloge »paznika v živalskem vrtu«, s čimer je postal njegovo nasprotje, negacija – negativni Tisti. Smithov cilj je klonirati se v čimveč ljudi in programov ter zavladati matrici.

V drugem delu se izkaže, da poleg nadzornih programov v podobi ljudi, obstajajo še drugi čuteči programi, kot so angeli (npr. varuh Prerokovalke Seraf), vampirji, duhovi itd. Nekateri so le dodaten sistem nadzora (kot Prerokovalka), drugi so ostanki iz zgodnejših matric, ki se niso obnesli in se sedaj skrivajo pred izbrisom. Zavetnik slednjih je ljudem nevaren čuteči program Meroving (imenovan po prvi frankovski dinastiji, ki je osnovala frankovsko kraljestvo na delu razpadajočega rimskega cesarstva) z ženo Persephono (ime po gr. boginji podzemlja). Njegova naloga ni nadzor matrice, kajti ustvarja nekakšno avtonomno vladavino znotraj le-te, vdajajoč se človeškim čutnim užitkom. Je tudi on anomalija v sistemu? Če je, potem je njegovo ravnovesje Seraf, ki pomaga Neu, in s tem, enako kot Prerokovalka, posredno deluje proti svetu strojev, svetu, iz katerega navsezadnje izhaja.

Neo se prebije do stvaritelja matrice (The Architect, iz gr. arhê – začetek, počelo), ki razkrije matrico kot sistem enačb (matriko), kjer morata biti obe strani stalno izenačeni. Pove mu, da on ni prvi Tisti, pred njim jih je bilo že pet. Njegova vloga stvaritelja spominja na Platonovega osebne boga »roko-delca« Demiurga, ki oblikuje svet (matrico) na podlagi sveta idej (svet strojev). Vendar se razkrije, da sam ljudi, ki brez (vnaprejšnje) svobodne izbire matrice nočejo sprejeti, s svojo matematično logiko ne razume (enako agent Smith, četudi sam čuteči program, ne razume, da »ljudje definirajo svet skozi trpljenje in bolečino«). Zato je potreboval žensko komponento, mater sistema, ki razume človekovo duševnost in determinizem. In to

je Prerokovalka (The Oracle). Tu gre zopet za običajno novodobno (newagevsko) privzemanje iz vzhodnih filozofij in religij. Stvaritelj (prikazan je kot belec z belo brado) je očitno aktiven moški princip (nebo), medtem ko je Prerokovalka (črnka) pasiven ženski princip (zemlja). Brez tega ravnovesja matrice ljudje ne bi sprejeli.

Izkaže se, da Neova naloga sploh ni enkrat za vselej odrešiti človeštvo iz sužnosti matrice, temveč je vezana na resnični svet; izbrati bi moral 16 žensk in 7 moških (torej jih bo skupaj 24 – števila so očitno vzeta iz svetopisemske simbolike) iz mesta Siona, potem ko ga bodo stroji zavzeli, in na novo (že šestič) začeti graditi mesto upora proti strojem, medtem ko bo vzpostavljena izboljšana, že šesta različica matrice. Tudi Neo je tako paradoksalno le še en mehanizem nadzora matrice. Toda prerokba napoveduje konec vojne s stroji. Ob tem se razkrije še paradoksalnost resničnega sveta, kajti tudi ta ne more obstajati brez ravnovesja v enačbi, stroji za svoj obstanek nujno potrebujejo uporne ljudi v Sionu. Potemtakem bi bil lahko še resnični svet matrica, česar pa trilogija (še) ne pojasni.

V svetu matrice je Neo tako le pričakovana, ponavljajoča se sistemska anomalija, neravnovesje v enačbi, ki jo Stvaritelj skuša izravnati z njegovim nasprotjem, agentom Smithom. Zopet je očiten vpliv nove dobe oziroma vzhodnjaške cikličnosti, uravnoteženosti in ponavljanja. Toda Neo si prekiniti krogotok življenja in smrti, Siona in matrice, ne prizadeva pasivno, zgolj z obvladovanjem lastne duše in telesa, temveč zahodnjaško aktivno, tudi z orožjem in uporom, in to še tedaj, ko ve, da je nesmiseln. Ne prizadeva si le za osebno nirvano, bolj je podoben Kristusu, ki hoče radikalno, naenkrat doseči odrešenje, mir za vse, četudi za ceno lastnega življenja.

Pri izbiri ali rešiti ljubljeno Trinity, ki umira, ali pa se podrediti krogotoku in za-

četi s ponovnim ustanavljanjem Siona se odloči za prvo. Res le zaradi večje gledljivosti filma? Ne, ujetost v cikel resničnega sveta je za človeka hujša od ujetosti v navidezen svet, ki je le linearen in se enkrat konča. Neo izbere, kot bi najbrž vsak človek, nevarno in negotovo upanje namesto varnega cikla, ki pa ne bi prinesel miru. »Upanje – kvintesenčna zmota, ki je hkrati vir človekove moči in šibkosti.« (besede Stvaritelja)

Matrica Revolucija

V tretjem delu stroji neizbežno (*neustavljivo?*) prodirajo proti Sionu, agent Smith se z dotiki klonira v čedalje več ljudi, Neu pa naposled po kratkotrajni ujetosti med svetom matrice in resničnostjo, ko še ni bil pripravljen postati Tisti še v resničnem svetu, to naposled le uspe. Sedaj pa nastopi preobrat, iz nasilnega borca proti strojem se prelevi v glasnika miru in neoborožen odpluje v mesto strojev. Umetna inteligenca se zave, da zaradi Smithove prevlade v matrici (rušenja enakosti v enačbah) tudi njej grozi uničenje (izguba vira energije), zato Neu obljubi mir s človeštvom, če ga bo premagal.

Ker se je Smith kloniral tudi v Prerokovalko, ve, da bo v boju zmagal. V dolgotrajnem spopadu naposled trešči Nea globoko v zemljo, s čimer se dobesedno uresniči stavek iz apokrifnega (gnostičnega) Janezovega evangelija, kjer je rečeno, da bodo nevoščljivi arhonti Odrešenika vrgli na dno snovnega. Smith sicer zmaga, vendar s tem poruši enačbo in je po določenosti matrice tudi sam izbrisan. Matrica se ponovno zažene v naslednji verziji, Stvaritelj ponovno oživljeni Prerokovalki zagotovi, da bodo želeči v resnični svet izpuščeni, v resničnem svetu pa med umetno inteligenco in ljudmi na koncu zavladal mir, ki bo »trajal, dokler bo lahko«. Povedano drugače: dokler se ne bo producentom zahotelo ponovnega zaslužka in bodo posneli še četrti del ...

Presoja celote

Trilogija torej kaže značilne znake novodobnega eklekticizma, ki poljubno pobira elemente svetovnih religij in filozofij iz sobesedila in jih lepi v »kolaže«, kar je še posebej prisotno v versko zelo raznoliki Severni Ameriki. Tak način verovanja je precej lažji, saj si človek tako rekoč po lastni želji (podobi) sestavi vero in boga. Toda tak bog je premalo božji, naposled se ga sploh ne potrebuje več, ostane le še skupek metod »za srečno življenje«.

Vse to se odraža v filmu, kjer je paradoksalno bog kljub številnim elementov iz svetovnih religij ni neposredno omenjen, čeprav se njegovo ime pogosto uporablja v medmetih. Boga v tej trilogiji pravzaprav ni, za ohranitev človeka skrbi matematična urejenost (determiniranost) pravega in navideznega sveta, ki človeka potrebuje zaradi ravnovesja, za prerokbe in njegovo vodstvo pa poskrbi program – Prerokovalka, ki si jo je posredno ustvaril sam z izumom umetne inteligence. Nihče pa v filmu nima absolutne svobode, tudi Neo in Smith sta še vedno omejena.

Neo je, čeprav zmožen nadčloveških dejanj, popolnoma človeške narave, njegov namen ni oznanjenje nobene religije ali boga. Je junak, ki se žrtvuje, ne pa odrešenik v verskem smislu. Od mrtvih ga ne obudi bog, marveč Trinity s spodbudnimi besedami. Nadčloveška moč mu prav tako ni dana od boga, temveč mu je dana po nuji resničnega in iluzijskega sveta, ki terjata izenačenje moči in svobodno izbiro za ujete v matrici.

V Matrici je človeštvo sam svoj bog – kot gnostična eonka Sofija je ustvarilo snov brez oblike – umetno inteligenco, ki naprej sama ustvarja svet strojev in programov. Človekov problem v Matrici je pravzaprav konkurenca – umetna inteligenca, ki jo je ustvaril po svoji podobi (čutni, čustveni in duhovni). Pomenljive so Morfejeve besede v prvem delu: »Člo-

veštvo je tisto, ki je v boju s stroji zastrlo nebo.« Eden izmed največjih paradoksov trilogije pa je borba ljudi s pomočjo nemislečih strojev proti mislečim strojem in borba slednjih proti ljudem z »nemislečimi« ljudmi, ki jim služijo kot vir energije.

V trilogiji pa naletimo tudi na več protislovij, nastalih zaradi lepljenja raznolikih in deloma si nasprotujočih idej in nato še prilagajanja scenarija okusu večine gledalstva. Protisloven je npr. Neo razglas ob koncu prvega dela, ko pravi, da bo ljudem pokazal svet brez omejitev, brez pravil in nadzora. Ne le, da gre za utopično anarhistično pojmovanje svobode, pač pa nasprotuje tudi filozofiji trilogije, ki se razvije v naslednjih delih in trdi, da sta tako matrica kot resnični svet determinirana in omejena z ravnovesjem sil strojev in ljudi.

Protislovna je tudi uporaba nasilja, ki je v popolnem nasprotju tako s krščanskim pojmovanjem odrešenika kot tudi budističnim in gnostičnim naukom. Nasilje je prisotno predvsem zaradi gledljivosti in tržne uspešnosti filma, saj zakriva za večino gledalcev moreče in težko razumljive filozofske razlage sveta in matrice. Pasivna aktivnost, značilna za vzhodno mišljenje, ne ustreza zahodni miselnosti, saj jo je Kristus s svojo smrtjo na križu preveč radikalno zaznamoval, da bi jo lahko celovito privzela.

Zato si prebivalci Siona ne želijo individualne samoodrešitve z odmišljenjem sveta in meditacijo, ki jim je ves čas na voljo, niti si ne želijo spoznanja ali razlage sveta, po zgodovinskem spominu si želijo samo odrešenika, čeprav človeškega, vendarle odrešenika podobnega Kristusu, ki bo radikalno spremenil svet. Resda si ne želijo odrešenika v verskem smislu, toda njihovo pričakovanje je vendarle drugačno od judovskega, od odrešenika ne pričakujejo, da jih bo popeljal v novo vojno, pač pa da jim bo prinesel mir in fizično odrešitev sobratov iz prividnega sveta.

Zanimiva je tudi želja programov iz sveta strojev, da bi se prebili v svet matrice, (tihotapi jih program Meroving). V zadnjem delu je prikazana celo programska družina v podobi Indijcev, kar nas takoj spomni na željo mnogih iz nerazvitih držav, da bi se prebili v ZDA oziroma EU. Programi so v filmu dosledno prikazani kot čuteči (z izjemo stvaritelja, ki čustev ne razume). Matrica, v katero umetna inteligenca zapre ume ljudi, je bila prvotno zamišljena kot raj, tudi svobodna izbira je v njej zagotovljena (vedno mora obstajati uporna skupina ljudi, ki lahko osvobaja ujete iz nje). Stroji potemtakem le niso prikazani tako zli, tudi sami se skušajo obnašati kot velikodušen bog v odnosu do ljudi.

Sklep

Kljub tržni usmerjenosti, slabostim novodobnega »paberkovanja« in možni protislovni vlogi (sam film Matrica lahko služi za ujetje ljudi v svet iluzij zabavne industrije, čeprav svari ravno pred tem) trilogija presečneča s svojim prikazom pristne človekove narave: Človek si obupno želi ulti iz resničnosti v lepši svet, čuti, da z zemeljskim svetom nekaj ni v redu, da pripada v resnici drugemu svetu, ki ne sme, ne more biti taka puščava resničnosti, kot je prikazana v Matrici (torej res obstaja še tretji, »zares pravi« svet?). Za svobodo ne potrebuje absolutne svobode ali svobode v anarhističnem smislu, pač pa mu je dovolj že ena sama izbira med rdečo in modro kapsulo, ena sama svobodna od-

ločitev znotraj popolnoma determiniranega okolja. In svobodna izbira je za človeka bistvena, je substanca človekovega duha.

Človek je s stvarjenjem po sebi posnete umetne inteligence naposled postal enak bogu, hkrati pa si jo je postavil za kratkotrajnega malika, zlato tele (Morfejeve besede v prvem delu: »Ves svet se je tedaj praznujoč združil.«). Kot Bogu se je tudi njemu njegovo stvarstvo uprlo z luciferskim »Non serviam!«.

Ob tem in drugih filmih, ki ugibajo o vedenju umetne inteligence, se poraja vprašanje, ali bi stroji res tako ravnali. Bi res s svojo neverjetno hitrostjo računanja in logičnimi sposobnostmi prišli do tega, da je vojna z ljudmi tisto, kar bodo najprej storili? Kaj bi sploh imeli od tega? Bi res bili sposobni uničiti svojega stvarnika? Če bi človek njihovo inteligenco do potankosti posnel po sebi, skupaj s čustvi in nagoni, potem je odgovor jassen. Da, gotovo. Tudi človek je križal svojega stvarnika

-
1. Prim. (esej je bil prvotno objavljen v ameriški reviji »The Journal of Religion and Film«) http://whatisthematrix.warnerbros.com/rl_cmp/new_phil_wakeup.html (stanje: 25. 11. 2003)
 2. Vir: http://java.about.com/cs/technologies/a/matrix_reloaded_3.htm (stanje: 25. 11. 2003)
 3. Prim. http://whatisthematrix.warnerbros.com/rl_cmp/new_phil_driver2.html (stanje: 25. 11. 2003)
 4. Prim. http://whatisthematrix.warnerbros.com/rl_cmp/new_phil_mckenna.html (stanje: 25. 11. 2003)